

Renklerin Simgesel Temsili: Pan-Arabizm Örneği

Özkan GÖKCAN¹,

¹ Doç. Dr., Munzur Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ozkangokcan@gmail.com.,
ORCID: 0000-0002-3286-1580.

Öz: Bayraklar, bir milletin kimliğinin tanımlanmasında ve tanımlanan milli kimliğe ilişkin aidiyetin sürdürülmesinde başlıca rolü oynayan sembollerden biridir. Bayrağı, millet ve milliyetçilik için önemli kılan unsur, kullanılan renkler, desen ve hatta biçimlerden ileri gelmektedir. Çünkü kullanılan renkler, desenler veya biçimler rastgele değil bilinçli seçilmiş ve belirli bir kolektif bilince vurgu yapan unsurlardır. Bu durumun en önemli tarihsel örneklerinden biri Arap devletlerinin bayraklarında sıklıkla karşımıza çıkan siyah, beyaz, yeşil ve kırmızı renkleridir. Bu çalışmada Pan-Arabizmin sembolü olarak kabul edilen siyah, beyaz, yeşil ve kırmızı renklerinin Araplar için ne anlam ifade ettiği ve Arap devletlerinin bayraklarında neden sıklıkla kullanıldığı ele alınmaktadır. Ulusal devletlerin bayraklarındaki renklerin bilinçli bir tercihin ürünü olduğundan hareketle, söz konusu renklerin Arap milliyetçiliğinin sürdürülmesi noktasında nasıl bir işlevi olduğu incelenmektedir. Bu kapsamdan hareketle çalışmanın birinci bölümünde siyah, beyaz, yeşil ve kırmızı renklerinin Pan-Arabizm ideolojisi içi ne ifade ettiği ele alınmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde söz konusu renklerin siyasal, dinsel ve tarihi temsilin detaylı analizi, üçüncü bölümünde ise örnek devletler üzerinden dört rengin bayraklardaki temsili ve bu temsilin zaman içindeki değişimi incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Pan-Arabizm, Bayrak, Renkler, Milliyetçilik

Jel Kodları: H19, Z10, Z19

Symbolic Representation of Colors: The Case of Pan-Arabism

Abstract: Flags are one of the symbols that play a major role in defining the identity of a nation and maintaining the belonging related to the defined national identity. The element that makes the flag important for the nation and nationalism comes from the colors, patterns and even forms used. Because the colors, patterns or forms used are not randomly chosen, but consciously chosen and emphasizing a certain collective consciousness. One of the most important historical examples of this situation is the colors black, white, green and red, which are frequently seen in the flags of Arab states. In this study, it is discussed what the colors black, white, green and red, which are accepted as the symbols of Pan-Arabism, mean for Arabs and why they are frequently used in the flags of Arab states. Considering that the colors on the flags of national states are the product of a conscious choice, it is examined how these colors play a role in maintaining Arab nationalism. Moving from this context, in the first part of the study, what the colors black, white, green and red mean to the ideology of Pan-Arabism is discussed. In the second part of the study, the detailed analysis of the political, religious and historical representation of the colors in question, and in the third part, the representation of the four colors in the flags over the sample states and the change of this representation over time are examined.

Keywords: Pan-Arabism, Flag, Colors, Nationalism

Jel Codes: H19, Z10, Z19

Atıf: Gökcan Ö. (2024).
Renklerin Simgesel Temsili:
Pan-Arabizm Örneği, *Politik
Ekonomik Kuram*, 8(4), 952-970.
<https://doi.org/10.30586/pek.1537471>

Geliş Tarihi: 22.08.2024
Kabul Tarihi: 06.10.2024

Telif Hakkı: © 2024. (CC BY)
(<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

1. Giriş

İnsanlık tarihi ile kıyaslandığında, bir ulusu veya devleti sembolize eden bayrakların iki yüz yıl gibi oldukça kısa bir tarihe sahip olduğu görülmektedir (Hobsbawm, 1995). Bayraklar, bu kısa sayılabilecek tarihe rağmen modern çağın en önemli sembollerinden

biri haline dönüşmüştür. Bunun temel nedeni, bayrakların bir milletin kimliğinin tanımlanmasında ve tanımlanan milli (ulusal) kimliğe ilişkin aidiyetin sürdürülmesinde başlıca rolü oynayan sembollerden biri olmasıdır. Bayraklar, bir devletin vatandaşı veya bir ulusun üyesi olmanın ne anlama geldiğini özetleyen hayal edilmiş bir gerçekliktir (Anderson, 2004, s. 97). Bu nedenle tıpkı para, marş, üniforma, anıt ve kutlama gibi bayraklar da topluluk fertlerine ortak miraslarını ve kültürel yakınlıklarını hatırlatan, ortak kimlik ve aidiyet duygularını güçlendiren kurgulanmış/icat edilmiş simgesel sembollerden biridir (Smith, 2017, s. 35).

Bayrağın simgesel değeri, üzerindeki şekillerin, yazıların veya renklerin de belirli bir anlatıyı desteklemesi ile pekiştirilmektedir. Bu nedenle bayrağı millet ve milliyetçilik için bu kadar önemli kılan unsur, bir bez parçası olmasının çok ötesinde kullanılan renkler, desen ve hatta biçimlerden ileri gelmektedir (Smith, 2013, s. 18). Bayrakta kullanılan renklerin, sembollerin ve desenlerin ortak tarihe, dine, dile, ideolojiye ve geleneklere yaptığı gönderme, Anderson'un (2004) hayali bir cemaat olarak tanımladığı millete ilişkin aidiyetin sürdürülebilir kılınmasını sağlamakta ve millet bilincini canlı tutmaktadır. Bu nedenle tıpkı dil ve milli marş gibi bayrak da özellikle milliyetçiliğin yükselişe geçtiği 19. yüzyıldan bugüne ulus devletlerin en fazla kutsiyet atfettiği sembollerin başında gelmiştir.

Devletlerin bayraklarında kullanılan renkler, bilinçli tercihlerin ürünüdür. Bu renkler ortak bir tarihi mirasa, birleştirici bir unsur olarak dine veya dile, özgürlüğe, özgün coğrafi özelliklere veya ortak bir siyasal mücadeleye yapılan vurguyu anlatabilmektedir. Her devletin kendine özgü bir bayrağı olmasına rağmen ideoloji, kültür, tarih veya din gibi unsurların benzerliği nedeniyle kim devletlerin bayraklarında benzer renk veya sembolleri görmek mümkündür. İskandinav devletlerinin bayraklarında haç işaretinin ortak bir sembol olması veya Afrika devletlerinin bayraklarında kırmızı, yeşil ve sarı renklerinin ön planda olması bu anlamda verilebilecek önemli örnekler arasında yer almaktadır. Benzer bir durumun Arap devletlerinin bayraklarında da görüldüğünü, siyah, beyaz, yeşil ve kırmızı renklerinin kullanımında önemli bir ortaklaşma olduğunu söylemek mümkündür. Arap Birliği üyesi 22 devletten sekizi bu dört rengi bir arada, yedisi üç rengi, beşi iki rengi, ikisi ise bir rengi bayraklarında yıldız, ay, ağaç, kılıç veya yazı gibi sembollerle bir arada kullanmaktadır. Pan-Arabizmin sembolü olarak da kabul edilen bu dört renk (siyah, beyaz, yeşil, kırmızı) sadece varlığını sürdüren değil yıkılan da birçok Arap devletinin bayrağında yer almıştır. Bu anlamda söz konusu renklerden her birinin tarihsel, kültürel, ideolojik, dinsel, dilsel ve geleneksel anlamda sembolik bir anlam taşıdığını ve bayraklarda bilinçli olarak tercih edildiğini söylemek mümkündür.

Bayraklar grup üyeliklerini ve kişinin ulusuna karşı hissettiği güçlü duyguları temsil etmektedir. Ayrıca ulusal aidiyet ve bilincin düşüş gösterdiğine inanıldığı durumlarda yeniden güçlendirilmesine hizmet etmektedir (Butz, 2009, s. 791). Bu nedenle literatürde bayrakların sembolik temsili ile ilgili yer alan çalışmalar, milliyetçilik, ulusal bilinç ve vatanseverlik ile ilişkilendirilen çalışmalardır. Örneğin Kimmelmeier ve Winter (2008) tarafından yapılan çalışmada Amerikan bayrağına maruz kalmanın Amerikalılar arasında ulusal özdeşleşmeyi arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Hassin ve diğerleri (2007) tarafından yapılan başka bir çalışmada İsrail bayrağına maruz kalan İsraililer arasında ulusal aidiyet bilincinin arttığı ve Filistin meselesinde ortak duruşun pekiştiği sonucuna ulaşılmıştır. Becker ve diğerleri (2012) tarafından yapılan çalışmada Alman bayrağına maruz kalmaları artan Almanların, "öteki" olarak konumlandırılan gruplara karşı milliyetçi reflexlerinin arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Becker ve diğerleri (2017, s. 349) tarafından yapılan ve 11 devletin bayraklarının incelendiği başka bir çalışmada ise tüm ülkelerde milliyetçilik-vatanseverlik-bayrak arasında olumlu ve istikrarlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu anlamda bayrakların aidiyet bilincinin güçlenmesine katkı sunmakla kalmayıp "öteki" veya "yabancı" olarak konumlandırılanlara karşı reflexleri sertleştirdiğini de söyleme mümkündür. Öte yandan bunun tam zıttı olarak Butz ve diğerlerinin (2007) ABD, Sibley ve diğerlerinin (2011) Yeni Zelanda bayrağının simgesel

temsili konu edinen çalışmalarında, bayrağa maruz kalmanın artmasının eşitlikçi kavramları harekete geçirdiği sonucuna ulaşmıştır.

Bu çalışmayla literatüre iki temel katkı sunulduğu iddia edilmektedir. Bunlardan ilki çalışmada Arap devletlerinin bayraklarının ve bu bayraklarda kullanılan renklerin Pan-Arabizmin sürdürülmesinde nasıl bir siyasal ve toplumsal işleve sahip olduğunun ele alınmasıdır. İlgili literatürün Batılı devletlerin bayrakları ve bu bayrakların sembolik temsili üzerine yoğunlaştığı düşünüldüğünde, Ortadoğu gibi siyasal ve toplumsal olarak sürekli değişim ve gerilim halinde olan bir coğrafyadaki milliyetçilik-bayrak ilişkisini ele almanın spesifik bir katkı olduğunu söylemek mümkündür. Literatüre yapılan ikinci katkı ise bu çalışmada 20. yüzyılda Ortadoğu tarihinin başat ideolojilerinden biri olan Pan-Arabizmin bayraklar ve bu bayrakların simgesel değeri üzerinden ele alınıyor olmasıdır. Çünkü Arap devletlerinin bayrakları ve bu bayraklarda kullanılan renkler, Pan-Arabizm ideolojisinin sürdürülmesinde görünmez bir işleve sahiptir.

Billig'in "banal milliyetçilik" kavramsallaştırması altında ele aldığı bu işlev, rutin bir hayatın içinde milliyetçiliğin yeniden üretilmesidir (Billig, 2002, s. 177). Bayraklara günlük rutin içerisinde alışlagelmiş pratikler (tören, kutlama ve benzeri) ve kitle iletişim araçlarında kullanılan söylemler ile yüklenen anlam, milliyetçiliğin ve milli kimliğin vatandaşlara sürekli olarak yeniden hatırlatılmasını sağlamaktadır (Billig, 2002, s. 138). Bu sayede siyasal ve toplumsal kriz anlarında bayraklar, bayrakların üzerindeki renk ve semboller uluslara kimliklerini bilinçsizce hatırlatmaktadır. Ortadoğu'da Pan-Arabizm ideolojisinin canlı tutulmasında Arap devletlerinin bayraklarının, bu bayrakların üzerindeki renklerin ve sembollerin oynadığı rol bu açıdan önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Bu çalışmada Pan-Arabizmin sembolü olarak kabul edilen siyah, beyaz, yeşil ve kırmızı renklerinin Araplar için ne anlam ifade ettiği ve Arap devletlerinin bayraklarında nasıl bir yer edindiği Billig'in "banal milliyetçilik" kavramsallaştırması referans alınarak ele alınmaktadır. Ulusal devletlerin bayraklarındaki renklerin bilinçli bir tercihin ürünü olduğundan hareketle, söz konusu renklerin tarihsel olarak rutin gündelik hayat içerisinde Arap milliyetçiliğinin sürdürülmesi noktasında nasıl bir işlevi olduğu incelenmektedir. Bu kapsamdan hareketle çalışmanın birinci bölümünde siyah, beyaz, yeşil ve kırmızı renklerinin Pan-Arabizm için neyi ifade ettiği ve nerede sembolleştiği ele alınmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde söz konusu dört rengin Arap halkı nezdindeki siyasal, tarihi ve dinsel temsili daha detaylı analiz edilmektedir. Çalışmanın üçüncü bölümünde Filistin, Birleşik Arap Cumhuriyeti, Irak, Mısır ve Libya örnekleri üzerinden dört rengin temsilindeki değişim ve bayrakların yapısı incelenmektedir. Çalışma kapsamında bu devletlerin seçilmesinin iki temel nedeni olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilki söz konusu beş Arap devletinin, bugün veya yakın tarihte bayraklarında siyah, beyaz, yeşil ve kırmızı renklerini bir arada ana renkler olarak kullanmış olmasıdır. İkinci neden ise söz konusu beş devletin, toplumsal ve siyasal tarihlerinin bir parçası olarak 20. yüzyılın farklı dönemlerinde bayrak tasarımlarında ve renklerinde değişime gitmelerinin renkler-bayraklar-sembolizm bağlamında yapılacak bir analize olanak sağlamasıdır.

2. Pan-Arabizm ve Renkler

Pan-milliyetçilik, farklı devletlerin sınırları içerisinde yaşıyor olsalar da ortak tarih, kültür, gelenek, dil, dine sahip olan ve bu ortaklığa dair bir bilince sahip olan bireyleri ve toplulukları bir araya getirmeye çalışan bir ideolojidir. Bu anlamda pan-milliyetçiliğin temel motivasyonlarından birisi, sınırdaş insanların paylaştığı kültürel özellikleri, tek bir siyasal topluluk içinde birleştirmektir (Smith, 2007, s. 262). Bu nedenle özünde farklı devletlerin topraklarına yayılmış bir halkı siyasal dayanışma yoluyla birleştirmeye yönelik bir milliyetçilik anlayışı vardır (Heywood, 2013, 121). 20. yüzyılla birlikte çoğunlukla sömürgecilik karşıtı bir nitelik sergileyen veya soydaşlık temelinde büyük bir imparatorluk kurma çabası etrafında örgütlenen pan-milliyetçi hareketler, Avrupa'da Pan-Cermenizm, Pan-Slavizm, Afrika'da Pan-Afrikanizm, Asya'da Pan-Türkizm, Pan-

İslamizm, Pan-Arabizm olarak karşımıza çıkmış ve geniş insan topluluklarının düşün dünyasını etkilemiştir.

Atlantik Okyanusu'ndan Umman Denizi'ne kadar Batı Asya ve Kuzey Afrika'daki Arap devletlerini kapsayan tüm Arap halkının tek bir ulus devlette birleşmesini savunan bir ideoloji olan Pan-Arabizm, 19. yüzyılın sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoğu ve Kuzey Afrika'daki hakimiyetine tepki olarak doğmuş bir ideolojidir. Pan-Arabizm'i siyasal bir proje olarak gündeme getiren ilk isim Şerif Hüseyin bin Ali olmuştur. Şerif Hüseyin, Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'nda olmasını fırsat bilerek 1916 yılında İngilizlerin desteğiyle bağımsız ve birleşik bir Arap devleti yaratma amacıyla isyan etmiş ve kendini "Arap Memleketlerinin Kralı" ilan etmiştir (Bostancı, 2014, s. 124). I. Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması ve bölgede Fransız ve İngilizlerin manda yönetimleri kurması, Pan-Arabizmin tepkisinin Batılı güçlere yönelmesine neden olmuştur. Arap coğrafyasını manda yönetimleri ile yönetmeyi tercih eden ve birleşik bir Arap devleti kurulması fikrine sıcak bakmayan Batılı güçler, Pan-Arabizm'in 1930'lu yıllarla birlikte Araplar arasında daha da güçlenmesine zemin hazırlamıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında Suriye'de Fransızların, Mısır ve Irak'ta İngilizlerin manda yönetimlerinin ortadan kalkmasıyla Arapların dayanışmayı artıracak bir birlik kurma fikrini birleşik bir devlet kurma fikrinin önüne koyması, Mısır, Irak, Ürdün, Lübnan, Suudi Arabistan ve Suriye tarafından 22 Mart 1945'te Kahire'de Arap Birliği örgütünün kurulması ile sonuçlanmıştır. Günümüzde 22 üyesi olan Arap Birliği örgütü, Pan-Arabizm ideolojisinin somuta aktarılmış en önemli örneklerinden biri olmaya devam etmektedir.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren birleşik bir Arap devletinden ziyade Arapların birlikte bir duruş sergilemesi ve ortak hareket etmesi amacına yönelik Pan-Arabizm, anti-sömürgeciliği, Arap milliyetçiliğini ve İsrail karşıtlığını önceleyen bir ideoloji haline gelmiştir. Pan-Arabizmin 20. yüzyılın ikinci yarısında Arap halkları arasındaki karşılığının artmasında üç siyasi aktörün etkili rol oynadığını söylemek mümkündür. Bunlardan ilki 1956 yılında Mısır Arap Cumhuriyeti cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturan Cemal Abdünnâsır'dır. 1970 yılındaki ölümüne kadar Pan-Arabizmi bir devlet politikası olarak benimseyen Abdünnâsır, Pan-Arabist ideallerin Arap halkları arasında canlı tutulmasında oldukça önemli bir rol oynamıştır (Hitman & Naor, 2024, s. 5). Cemal Abdünnâsır öncülüğünde Mısır ve Suriye arasında kurulan ve Pan-Arabist ideallere dayalı ilk birleşik Arap devleti olan Birleşik Arap Cumhuriyeti (1958-1961), kısa süreli bir siyasal birlik olsa da Abdünnâsır'ı Pan-Arabizmin kahramanı haline getirmiştir (Awan, 2017). Abdünnâsır'ın Araplar arasında siyasal birlik kurma idealini örnek alan Irak Kralı II. Faysal ve Ürdün Kralı Hüseyin, 14 Şubat 1958 yılında başka bir Pan-Arabist girişim olan Haşimi Arap Federasyonu'nu kurmuş ancak Irak'ta gerçekleşen askeri darbenin ardından 2 Ağustos 1958'de federasyon resmen feshedilmiştir.

Cemal Abdünnâsır'ın 1970 yılındaki ölümünün ardından Pan-Arabist idealleri devralan siyasi aktör Muammer Kaddafi olmuştur. Pan-Arabizmin 20. yüzyılın ikinci yarısında Arap halkları arasındaki karşılığının artmasında rol oynayan ikinci aktör olan Kaddafi, 1969 yılında gerçekleştirilen askeri darbe ile Libya'da yönetimi eline almış ve Libya'yı 2011 yılında kadar yönetmiştir. İktidarının ilk dönemlerinde Abdünnâsır'ın etkisiyle Pan-Arabist idealleri savunan Kaddafi, Araplar arasında siyasal birlik kurulması gerektiği düşüncesini savunmuştur (Blundy & Lycett, 1987, s. 18). Abdünnâsır'ın 1970 yılındaki ölümünün ardından Pan-Arabist idealleri sürdürme misyonunu üstlenen Kaddafi, Kuzey Afrika ve Orta Doğu'ya uzanan tek bir Arap devletinin gerekliliğini ilan etmiştir (Musa, 2023). Kaddafi'nin Arapların siyasal birliği ideali, 1972 yılında Mısır, Suriye ve Libya arasında kurulan 1977 yılında Mısır-Libya anlaşmazlığı nedeniyle dağılan Arap Cumhuriyetleri Federasyonu ile sınırlı bir coğrafyada kısmen de olsa hayata geçirilmiştir. 1980'li yıllarla birlikte Araplar arasındaki siyasal rekabet ve bölünmeler nedeniyle Pan-Arabist ideallere ulaşmanın gerçekçiliğini sorgulamaya başlayan Kaddafi, yüzünü Afrika'ya dönmüş ve Pan-Afrikanizm'i benimseyerek Libya'nın parçası olduğu Afrika kıtasında siyasal birlik ve dayanışma hedefine yönelmiştir (John, 1983, s. 481).

Pan-Arabizmin 20. yüzyılın ikinci yarısında Arap coğrafyasında etki alanı oluşturmasında rol oynayan üçüncü aktör Arap Sosyalist Baas Partisi olmuştur. 1947 yılında Şam'da Ortodoks Hıristiyan Michel Aflaq, Sünni Müslüman Selahaddin el-Bitar ve Alevi Zaki al-Arsuzi tarafından kurulan Baas Partisi, Arap sosyalizmini, anti-emperyalizmini, Arap milliyetçiliğini ve Pan-Arabizm'i harmanlayan bir ideoloji etrafında örgütlenmiştir (George, 2003, s. 66). Partinin "Birlik, Özgürlük ve Sosyalizm" sloganı Arapların sosyalist siyasi birliğini ve Arap olmayanların kontrolünde olmayan özgür bir coğrafyayı ifade etmiştir. Pan-Arabist ideallere sahip olan ilk siyasi parti olarak 1950'li yıllarda başta Suriye, Irak, Ürdün ve Lübnan olmak üzere Arap devletlerinde hızla örgütlenen Baas Partisi, 1963 yılında Suriye'de 1968 yılında ise Irak'ta iktidara gelmiştir (Devlin, 1991, s. 1399). 20. yüzyılın ikinci yarısı boyunca seküler ve sosyalizme dayalı bir Arap milliyetçiliği ve Arap birliği savunusu etrafında örgütlenen Baas Partisi, Irak'taki iktidarını ABD'nin 2003 yılındaki işgali ile kaybetmiş ve Irak'ta yasaklı parti statüsüne alınmıştır. Günümüzde Arap coğrafyasındaki devletlerde sınırlı da olsa faaliyetlerine devam eden Baas Partisi, bugün sadece iç savaşın devam ettiği Suriye'de iktidardadır.

Pan-Arabizm'in 1967 yılında gerçekleşen Arap-İsrail Savaşı'nı (Altı Gün Savaşı) İsrail'in kazanmasının ardından öldüğüne ilişkin düşünce (Ajami, 1978), 1979 yılında Mısır'ın, 1994 yılında ise Ürdün'ün İsrail ile barış antlaşmaları imzalamasıyla perçinlenmiştir. 2000'li yıllarda Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Sudan ve Fas'ın İsrail ile ilişkilerini normalleştirme dalgasına katılması ise malumun yeniden ilanı olarak kabul edilmiştir. Ancak 2011 yılında başlayan ve Arap Baharı olarak adlandırılan süreçte, Arap gençlerinin sosyal medya aracılığıyla örgütlenerek tüm Arapları demokratik yönetimlerin inşası için birlikte harekete etmeye çağırması, Pan-Arabizm'in yeni bir veçheyle yeniden dirildiğine ilişkin yorumların yapılmasına neden olmuştur (Sawani, 2012; Muth, 2011; Hitman & Naor, 2024). Ancak bu yeni dönemde Pan-Arabizm'in hiçbir tarihsel hedefinin sembolünün veya sloganının dile getirilmemesi, sürecin siyasi bir idealin ve fikrin yeniden inşasından daha çok Arap gençleri arasında sosyal medya aracılığıyla bağlantı kuran bir tür "Sanal Arapçılık" olarak yorumlanmasına neden olmuştur (Sawani, 2012, s. 390).

Arap halklarının 20. yüzyıl tarihinde önemli yeri olan bir ideoloji olan Pan-Arabizm, Araplar için siyah, beyaz, yeşil ve kırmızı renklerinin bir aradalığının tarihsel sembolüdür. Aslında bu dört rengin Araplar için sembolize ettikleri, ilk kez 14. yüzyılda Arap şair Safiyyüddin El-Hilli'nin bir şiirinde yer almıştır. Şair, "eylemlerimiz beyaz, savaşlarımız siyah, tarlalarımız yeşil ve kılıçlarımız kırmızı" diyerek ilk kez bu dört rengi bir arada sembolize etmiştir (Al Musawi, 2006, s. 63). Ancak söz konusu dört rengin daha sonra özellikle Arap yarımadasındaki devletlerin bayraklarında da görülecek bir aradalığının ilk siyasi kullanımı, Arapların Osmanlı İmparatorluğu'na karşı isyanı sırasında kullanılan ve Hicaz Haşimi Krallığı bayrağı olarak da bilinen bayrak ile olmuştur.

Resim 1. Hicaz Haşimi Krallığı Bayrağı (1916-1921)

Resim 2. Hicaz Haşimi Krallığı Bayrağı (1921-1926)

Kaynak: <https://www.crwflags.com/fotw/flags/xo-hejaz.html>

Resim 1 ve Resim 2'de gösterilen kırmızı üçgene paralel siyah, yeşil ve beyaz üç yatay şeritten oluşan Hicaz Krallığı Bayrağı, Şerif Hüseyin tarafından 1917 yılında yayımlanan bir kararname ile resmi bayrak olarak ilan edilmiş ve bayraktaki renklerin şunları temsil

ettiği ifade edilmiştir: Siyah, Hz. Muhammed'in, Sahabenin ve Abbasi İmparatorluğu'nun bayrağını temsil etmektedir. Yeşil, Hz. Muhammed'in ailesini (Ehl-i Beyt) temsil etmektedir. Beyaz, çeşitli Arap hükümdarlarını temsil etmektedir. Üç rengi kapsayan kırmızı üçgen ise Hicaz'daki Haşimi Hanedanlığı'nı temsil etmektedir (Podeh, 2011, s. 424). 1916-1921 yılları arasında Resim 1'deki, 1921'den yıkılışa kadar ise yeşil ve beyaz şeritlerin yer değiştirdiği ikinci bayrağın yaygın olarak kullanıldığı bilinmektedir (Podeh, 2011, s. 424).

Günümüzdeki Arap devletleri ve siyasal hareketlerinin bayraklarına ilham olan bu iki bayrağın ve renklerinin nasıl ortaya çıktığına ilişkin iki temel yaklaşım olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilki bayrağa ve kullanılan renklere ilişkin tercihi I. Dünya Savaşı öncesi çeşitli Arap ulusal dernekleri tarafından yapılan önerinin bir sonucu olarak görmekte ve Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal aracılığıyla Arap ulusal dernekleri ile kurduğu ilişki sonucu bu bayrağı benimsediğini ifade etmektedir (Podeh, 2011, s. 424). İkinci yaklaşım ise bayrağın tasarımının ve renklerinin İngiliz diplomat ve asker Mark Sykes tarafından belirlendiğidir. Fransızların kontrol ettiği Arap topraklarında dalgalanan bir Fransız bayrağına karşı İngilizlerin kontrolündeki Arap topraklarında bir Arap bayrağının dalgalanmasını ve böylece Arapların desteğini almayı düşünen Sykes, çeşitli tasarımlar sunmuş ve bunlardan Resim 1'de görünen bayrak Şerif Hüseyin'in onayını almıştır (Kedourie, 1976, s. 198-199). Sykes'a göre bayraktaki renklere siyah Abbasileri, beyaz Emevileri, yeşil Şiileri, kırmızı üçgen ise Hz. Muhammed'i, ailesini ve Haşimileri temsil etmekteydi (Fromkin, 1989, s. 315). Dolayısıyla renklerin tercihinde doğrudan siyasi, kültürel ve dini bir boyut bulunmaktadır. Söz konusu yaklaşımlardan hangisinin güvenilir olduğunu kanıtlamak zor olsa da bayrağın ve renklerinin Arap devletleri için bir Pan-Arabist bir sembol olarak varlığını korumaya devam ettiğini, siyasal ve toplumsal kriz anlarında milliyetçi bir refleksle yeniden ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Zaman içerisinde yaşanan siyasal gelişmelere, mezhepsel farklılıklara ve Arapların kimlik algılarındaki farklılıklara bağlı olarak renklerin anlamı veya bayrağın çizim şekli değişmiş olsa da söz konusu dört renk Arap devletlerinin büyük bir çoğunluğunun bayraklarının kurucu unsuru olmuştur.

3. Arap Devletlerinde Dört Rengin Siyasal, Dinsel ve Tarihsel Temsili

Pan-Arabizmin simgesi olan ve siyah, beyaz, yeşil, kırmızı renklerinden oluşan Hicaz Haşimi Krallığı Bayrağı ya da diğer adıyla Arap İsyanı Bayrağı, diğer tüm bayraklar gibi tarihsel kökleri olan ve icat edilmiş bir semboldür. İcat edilmiş bir sembol olarak ifade edilmesi ve bu nedenle rastgele seçime dayanmadığının göstergesi bayrağın üzerindeki renklere biçilen siyasal, dinsel ve tarihsel anlamdan gelmektedir. Bu renkler Arapların ortak bir tarih, din, dil ve gelenek anlatısı etrafında birleşmesinin ve ortak bir kimlik bilinci taşımasının en önemli enstrümanlarından biridir. 20. yüzyılda Arap devletlerinin siyasal krizde olduğu veya yeni bir yönetim şekline geçtiği dönemlerde bu renkler üzerinden tasarlanan bayraklar, millî birlik ve kimlik duygusunu güçlendirme adına önemli bir işlev görmüş ve banal milliyetçiliğin bir enstrümanı olarak sahneye çıkmıştır. Arap coğrafyasında siyah, beyaz, yeşil, kırmızı renklerine dayanan devlet bayrakları, kimi zaman Irak'ta olduğu gibi yeniden yükselişin, kimi zaman Filistin'de olduğu gibi Müslüman olmayanlara karşı mücadelenin kimi zaman ise Libya'da olduğu gibi öze dönmenin yani Arap olmanın sembolü olarak kabul edilmiştir. Bu sembolizm, neden Arap devletlerinin bayrakları birbirine benziyor sorusunun da cevabıdır.

Arap Birliği üyesi 22 Arap devletinden Irak, Ürdün, Kuveyt, Libya, Filistin, Sudan, Suriye ve Birleşik Arap Emirleri bayrakları söz konusu dört rengin farklı formlarda kullanıldığı bayraklardır. Bunların dışında Cezayir, Komorlar Birliği, Cibuti, Mısır, Lübnan, Umman ve Yemen bayraklarında söz konusu dört rengin üçü, Bahreyn, Moritanya, Fas, Suudi Arabistan, Tunus bayraklarında ikisi, Katar ve Somali bayraklarında ise biri kullanılmaktadır. Dikkat çeken temel nokta bayraklarda siyah, beyaz, yeşil, kırmızı renklerinin hepsi veya daha azının kullanılması ile Arap devletlerinin bir bütün olarak Arap dünyası içinde kendilerini kültürel, tarihsel ve geleneksel olarak

nerede konumlandıkları arasında doğrudan bir bağın gözlemlenmesidir. Çalışmanın bir sonraki bölümünde örnekler düzeyinde açıklanacak olan bu konumlandırmaya geçmeden önce söz konusu dört rengin hangi ideolojik, dinsel, tarihsel veya kültürel temsile sahip olduğu ele alınacaktır.

3.1. Siyah: Hz. Muhammed, Altın Devir, Abbasiler ve Güçlü Yönetim

Arap devletlerinin bayraklarında kullanılan siyah rengin Hz. Muhammed'in sancağını (râye), Raşidin Halifeliği'ni (632-661) ve Abbasi Halifeliği'ni (750-1258) temsil ettiğine inanılmaktadır (Ploeckelman, 2021). Peygamberin ve Raşidin yani dört halife döneminin gücü ve otoritesi, İslam'ın bu tarihlerde en parlak dönemini yaşadığına inanılması nedeniyle o dönemde bayraklarda kullanılan siyah renk modern Arap devletlerinin bayraklarında da sembolize edilmiştir. Ayrıca Abbasi Halifeliği'nin İslam'ın yayılmasında ve güçlenmesinde oynadığı rol nedeniyle, Abbasilerin bayraklarındaki siyah renge de atıf vardır. Abbasilere yönelik atıf, güçlü ve bağımsız yönetim ile ilişkilendirilmektedir. Bu nedenle siyah renk özellikle 20. yüzyılda anti-sömürgeci bir nitelik de kazanmıştır.

Öte yandan siyah rengin temsiline sadece Arap devletlerinin bayrakları ile sınırlı kalmadığını belirtmek gerekmektedir. IŞİD ve El-Kaide gibi kimi Selefi cihatçı radikal hareketlerin de asrı saadet dönemi olarak adlandırılan Hz. Muhammed dönemi İslam anlayışına dönüşü sembolize etmek için bayraklarında siyah rengi kullanmıştır.

3.2. Beyaz: Emeviler ve Barış

Arap devletlerinin bayraklarında kullanılan beyaz renk, Raşidin (dört halife) döneminden sonra İslam dünyasında hüküm süren ikinci halifeliği yani Emevi Halifeliği'ni temsil etmektedir (Ploeckelman, 2011). Emeviler, Abbasiler tarafından hükümlükleri sonlandırılana kadar 661-750 yılları arasında Arap coğrafyasında, daha sonrasında ise 756-1031 yılları arasında İspanya'da hüküm sürmüşlerdir. Müslümanların ikinci halifeliği olması ve İslam'ı Avrupa kıtasına taşıması nedeniyle Arap halkı nezdinde büyük saygı görmüş ve bu saygı Arap devletlerinin bayraklarında Emevilerin bayrağında da yer alan beyaz ile temsil edilmiştir. Bunun yanı sıra Arap devletlerinin bayraklarında yer alan beyaz renk, ikinci bir anlam olarak parlak ve barışçıl geleceği, iyimserliği, saflığı temsil etmektedir (Qatar Foundation International, 2018). Arap şair Safiyyüddin El-Hilli'nin şiirinde ifade ettiği "eylemlerimiz beyaz" mısrası, barışçıl ve iyimser olmaya işaret etmektedir.

3.3. Yeşil: İslam ve Fatimiler

Arap devletlerinin bayraklarında kullanılan yeşil rengin iki temel temsili vardır. Bunlardan ilki, Abbasiler tarafından fethedilmeden önce Kuzey Afrika topraklarında 909-1171 yılları arasında hüküm süren Fatımi Devleti'ni temsil etmesidir (Ploeckelman, 2011). Öte yandan Fatimilerin Şiiğin İsmaili mezhebine bağlı olması, Sünni nüfusun ağırlıkta olduğu ve Şiiğin ötekileştirildiği kimi Arap devletlerinde yeşil rengin Ehl-i Beyt ve İslam ile ilişkilendirilmesine neden olmuştur. Örneğin Suudi Arabistan yönetimi, bayraklarında hakim renk olan yeşilin doğrudan İslam'ı temsil ettiği ifade edilmiştir (Eriksen & Jenkins, 2007, s. 171). Diğer yandan yeşil aynı zamanda Hz. Muhammed ve takipçilerinin Mekke'yi fethederken giydikleri ceketlerin rengi olması nedeniyle sembolik bir anlama sahiptir (Tim, 2017, s. 110-111). Günümüzde tüm İslam dünyası için yeşil rengin İslam ile bağdaştırıldığını ama aynı zamanda Fatimilerin devlet rengini temsil ettiğini söylemek mümkündür.

3.4. Kırmızı: Haşimiler ve Mücadele

Arap devletlerinin bayraklarında kullanılan renklerden bir diğeri olan kırmızı, Hz. Muhammed'in soyundan gelen, sancaklarının rengi kırmızı olan, I. Dünya Savaşı sırasında Arap Yarımadası'nın tamamını kontrol eden ve Mekke'yi uzun yıllar boyunca yöneten Haşimileri temsil etmektedir (Ploeckelman, 2011). 20. yüzyılın çeşitli dönemlerinde Suriye, Hicaz ve Irak'ı krallık ile yöneten Haşimiler, günümüzde Ürdün'ü yönetmeye devam etmekte olup siyaseten ve dinsel olarak Arap halkı içerisindeki en

güçlü ve köklü kollardan birini oluşturmaktadır. Öte yandan Arap coğrafyasındaki bağımsızlık mücadelelerinin yükseldiği 20. yüzyılda kırmızı renk bağımsızlık mücadelesini ve ülkeyi korumak için yapılan fedakarlıkları tanımlamak için de kullanılmaya başlanmıştır (Qatar Foundation International, 2018). Safiyyüddin El-Hilli'nin şiirinde ifade ettiği "kılıçlarımız kırmızı" mısrası Arapların tarihsel olarak verdiği mücadeleyi ifade etmektedir.

4. Örnekler Bağlamında Arap Coğrafyasında Bayraklar ve Renkler

Pan-Arabizmin dört rengi olarak kabul edilen siyah, beyaz, yeşil ve kırmızı daha önce de ifade edildiği gibi Arap devletlerinin bayraklarında farklı şekillerde yer almaktadır. Çalışmanın bu kısmında Filistin, Birleşik Arap Cumhuriyeti, Irak, Mısır ve Libya bayrakları üzerinden bu renkler ve temsiliyeti ele alınmaktadır.

4.1. Filistin Bayrağı

I. Dünya Savaşı'nın ardından Filistin topraklarında kurulan İngiliz manda yönetimi, Yahudilerin aksine Filistinlilere kendilerini temsil eden renklerle ve sembollerle tasarlanmış bir bayrak kullanımı konusunda izin vermemiştir. Ancak buna rağmen Filistinliler, 1948 yılında İsrail Devleti'nin kurulmasına kadar geçen süreçte verdikleri ulusal mücadeleyi temsilen çeşitli bayrak kullanımlarını tercih etmişlerdir. Bu bayraklar arasında iki tanesinin ön plana çıktığını söylemek mümkündür.

Resim 3. 1930'lar Filistin Bayrağı

Kaynak: <https://www.crwflags.com/fotw/flags/ps!.html>

Yahudilere Filistin topraklarında bir yurt verilmesine kararına karşı 1929 yılında düzenlenen Filistin ayaklanmasının ardından Filistin ulusal mücadelesini temsil etmesi amacıyla bir sembol oluşturma girişiminde bulunulması sonucu, Resim 3'teki bayrak kullanılmaya başlamıştır. Renklerini ve tasarımını Hicaz Haşimi Krallığı'nın 1921-1926 yılları arasında kullandığı bayraktan alan bu bayrağın ayırt edici özelliği ise kullanılan simgeler olmuştur. Müslüman ve Hıristiyan Filistinlilerin Yahudi yerleşimcilere karşı ortak mücadelesine vurgu yapmak amacıyla bayrakta haç ve hilal sembolleri bir arada kullanılmış ve böylece Pan-Arabist ideallerin yanı sıra ortak dinsel mücadeleye de vurgu yapılmıştır (Podeh, 2011, s. 434). Bayrakta kullanılan sembollerde beyaz rengin kullanılması, Müslüman ve Hıristiyan Arapların işgalci olarak tanımlanan Yahudilere karşı barışçıl ve ortak birlikteliğini temsil etmiştir. İki dinsel unsuru bir arada temsil etmesi anlamında Arap bayrakları arasında özel bir öneme sahip olan bu bayrağın kullanımı 1948 yılına kadar sürmüştür.

Resim 4. 1948 Sonrası Filistin Bayrağı

Kaynak: <https://www.crwflags.com/fotw/flags/ps.html>

Mayıs 1948'de İsrail devletinin kurulmasının ardından Ekim 1948'de geçici bir Filistin yönetiminin kurulması ve bir Filistin Ulusal Konseyi'nin toplanmasına karar verilmesi sonrasında Filistin ulusal mücadelesini ve devletini temsil etmesi amacıyla Resim 4'teki bayrak kullanılmaya başlanmıştır. 1948'den bu yana kimi ufak değişimler geçirilmesine rağmen ana hatlarını koruyan Filistin bayrağı, Resim 2'de gösterilen Hicaz Haşimi Krallığı bayrağı veya diğer bir ifadeyle Arap İsyanı bayrağı ile aynıdır ve bugün de Filistin Devleti'ni temsilen kullanılmaya devam etmektedir. 1948 sonrası süreçte Filistinlilerin 20. yüzyılın başlarında kullanılan Arap İsyanı bayrağını kullanmayı tercih etmesinin temel nedeni, İsrail yayılmacılığına karşı Arap coğrafyasındaki Müslüman Arap yöneticilerin ve halkın desteğini alarak Filistin davasını bütün Arap/İslam aleminin davası haline getirmek olmuştur (Podeh, 2011, s. 435). Filistin Kurtuluş Örgütü lideri Yaser Arafat'ın, Arap kamuoyuna verdiği mesajlarda amaçlarının en kısa zamanda Filistin bayrağını Kudüs'ün surlarında dalgalandırmak olduğunu söylemesi, Billig'in ifadesiyle rutin hayatın içinde Arap milliyetçiliğinin yeniden üretilmesine ve bu sayede Arapların Filistin davasına olan desteğinin canlı tutulmasına olanak sağlamıştır (Billig, 2002, s. 54). Bu anlamda Pan-Arabizmin sembolü olan renklerin bayrakta kullanılması, bir bütün olarak Arap coğrafyasını İslam kimliği altında İsrail yayılmacılığına karşı harekete geçirmek ve bununla bağlantılı olarak Filistin davasına uluslararası meşruiyet kazandırmak için yapılan bilinçli bir tercih olmuştur. Bu tercih Arap devletlerinin Filistin mücadelesine verdiği desteğe ve duyduğu sempatiye katkı sunarken 1930'larda kullanılan bayrakta Filistin davasının bir parçası olarak sembolize edilen Hristiyan Filistinlileri mücadelenin toplumsal ve psikolojik sınırlarının dışına doğru itmiştir.

4.2. Birleşik Arap Cumhuriyeti Bayrağı

Pan-Arabizmin dört renginin yer aldığı bayraklardan bir diğeri 1958-1961 yılları arasında Arap coğrafyasında egemen bir devlet olarak hüküm süren Birleşik Arap Cumhuriyeti bayrağıdır. Mısır ve Suriye arasındaki siyasi birliğe dayanan Birleşik Arap Cumhuriyeti 1961 yılında Suriye'nin birlikten ayrılmasıyla son bulsa da Mısır 1971 yılına kadar fiili olarak bu ismi kullanmaya devam etmiştir. Arap coğrafyasında tüm Arapları kapsayacak bir Arap devletinin kurulması amacıyla Mısırlı asker ve devlet adamı Cemal Abdünnâsır öncülüğünde kurulan Birleşik Arap Cumhuriyeti, hedeflediği amaca uygun olarak Pan-Arap renklerini içeren bir bayrakla temsil edilmiştir.

Resim 5. Birleşik Arap Cumhuriyeti Bayrağı

Kaynak:

[https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Flag_of_the_United_Arab_Republic_\(1958%E2%80%931971\).svg](https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Flag_of_the_United_Arab_Republic_(1958%E2%80%931971).svg)

Bayrağın yatay şeritlerindeki kırmızı, beyaz, siyah ve yeşil renkleri tıpkı Arap İsyanı veya diğer adıyla Hicaz Haşimi Krallığı bayrağında olduğu gibi önceki büyük Arap halifeliklerini temsil etmekteydi. Ancak ondan farklı olarak kırmızı üçgen bir şekle değil, yatay bir forma sahipti. Ayrıca yeşil renk yatay bir formda değil iki tane yıldız ile temsil ediliyordu. Bu yeşil renkli yıldızlar ise tarihsel olarak Fatimileri olduğu kadar aynı zamanda Suriye ve Mısır devletlerini temsil etmekteydi (Podeh, 2011, s. 436). 20. yüzyılın başında yükselişe geçen Pan-Arabist ideallerin dönemin koşullarına yorumlanması olan

bu bayrak, 1971 yılında Birleşik Arap Cumhuriyeti resmi olarak ortadan kalkana kadar Mısırlılar tarafından kullanılmaya devam etmiştir. Ayrıca aynı bayrak, 1980 yılında alınan kararla Suriye'nin (tam ismiyle Suriye Arap Cumhuriyeti) resmi bayrağı ilan edilmiştir. Bu kararda Suriye'yi yöneten ve Pan-Arabist ideallere bağlı olduğunu ilan etmek isteyen Baas Partisi'nin lideri ve devlet başkanı Hafız Esad belirleyici olmuştur. Hafız Esad alınan bu kararla Cemal Abdünnâsır'ın bir gün tüm Arapları tek bir devlet çatısı altında toplama fikrini sürdürerek Arap birliğinin lideri olma düşüncesini sembolik olarak ilan etmiştir (Sergie, 2003, s. 26).

4.3. Irak Bayrağı

20. yüzyıl boyunca Arap coğrafyasında en çok bayrak değiştiren devletlerin başında Irak gelmiştir. Bunun temel nedeni Irak'ın ciddi siyasal istikrarsızlıklar ile uğraşmış olmasıdır. Buna rağmen Irak bayraklarında renk konusunda bir istikrarın olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum Billig'in kavramsallaştırmasıyla milliyetçiliğin rutin hayatın bir parçası olarak yeniden üretilmesinde bayrakların ne dönemli bir enstrüman olduğunu ortaya koyan önemli bir örnektir (Billig, 2002, s. 177). Irak'ın İngiliz mandası olduğu (1920-1932), krallık ile yönetildiği (1932-1958), 1958 yılında cumhuriyete geçtiği (1958-1968), Baas Rejimi'nin iktidarda olduğu (1968-2003) ve Irak işgali sonrası yeni Irak Cumhuriyeti'nin kurulduğu 2005 yılından günümüze kullanılan tüm bayraklarında ana renkler Pan-Arabizmi temsil eden siyah, beyaz, kırmızı ve yeşil olmuştur.

Resim 6. Irak Krallığı Bayrağı (1924-1958)

Kaynak: [https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Flag_of_Iraq_\(1924%E2%80%931958\).svg](https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Flag_of_Iraq_(1924%E2%80%931958).svg)

Resim 7. Cumhuriyet Devrimi Sonrası Kullanılan Bayrak (1959-1963)

Kaynak: https://www.crwflags.com/fotw/flags/iq_1959.html

Resim 6'da görüldüğü üzere Iraklıların gerek İngiliz mandası gerekse krallık döneminde Haşimiler tarafından yönetilmesi bayraklarının şekline ve Pan-Arabist renklerin kullanılmasına doğrudan etki etmiştir. Iraklı asker Abdülkerim Kasım tarafından gerçekleştirilen ve monarşinin yıkıldığı 1958 Devrimi'nden bir yıl sonra ise Resim 7'deki bayrak kullanılmaya başlamış ve bayrakta Pan-Arabist renkler yatay yerine dikey olarak konumlandırılmıştır. 1959 yılında yayımlanan Irak Bayrak Kanunu'nda siyahın Hz. Muhammed'i ve Abbasileri, yeşili Hz. Ali'nin soyundan gelen Şii'leri, beyazın Şam'daki Arapları, kırmızının devrimi ve Endülüs Emevilerini, sarının Selahaddin Eyyubi'nin bayrağını simgelediği ifade edilmiştir (Baram, 1991, s. 28, 151). Irak'ın tarihsel mirasını simgelemek adına sekiz köşeli Akad yıldızının da bulunduğu bayrak, Irak'ın

Arap/İslam kökenleri ile İslam öncesi kökenleri arasında bir bağlantı yaratmıştır (Podeh, 2003).

Resim 8. Irak Bayrağı (1963-1991)

Kaynak: <https://www.britannica.com/topic/flag-of-Iraq>

Resim 9. Irak Bayrağı (1991-2004)

Kaynak: <https://www.britannica.com/topic/flag-of-Iraq>

Abdulkerim Kasım'ın 1963 yılında gerçekleşen Baas darbesi ile devrilmesinin ardından Irak bayrağı tamamen Pan-Arap sembolizmine bağlı olarak yeniden değiştirilmiştir. Resim 8'de görüldüğü üzere Pan-Arabizmin dört rengi kullanıldığı bayrakta kullanılan üç yeşil yıldız ile Suriye, Mısır ve Irak'ın birlikteliği ideali temsil edilmiştir. Baas Partisi lideri ve devlet başkanı Saddam Hüseyin tarafından 1991 yılında alınan kararla bayraktaki yıldızların Baas Partisi'nin üç ilkesi olan birlik, sosyalizm ve özgürlük olarak değiştirilmesine ve bayrağa Saddam Hüseyin'in el yazısıyla Arapça Allahu Ekber (Allah en büyüktür) sözünün eklenmesine karar verilmiştir. Resim 9'da görülen bayrağa İslami bir unsurun doğrudan eklenmesi kararının arkasında Saddam Hüseyin'in 1991 tarihli Körfez Savaşı'nda Irak'taki Şii nüfusun desteğini almak ve Müslümanlar gözünde mücadelesine meşruiyet kazandırmak arayışı olduğunu söylemek mümkündür (Podeh, 1994, s. 13).

Resim 10. Irak Bayrağı (2004-2008)

Kaynak: <https://www.britannica.com/topic/flag-of-Iraq>

ABD'nin 2003 yılında Irak'ı işgal etmesinin ve Baas rejiminin ardından yapılan ilk hamle, Saddam Hüseyin'i ve Baas Partisi'ni çağrıştıran tüm sembollerin değiştirilmesi

olmuştur. Bu kapsamda Irak bayrağında yer alan ve Saddam Hüseyin'in el yazısıyla yer alan Allahu Ekber yazısı Resim 10'da görüldüğü üzere geleneksel Arapça yazı stili olan Kufi yazısı ile yazılmış ve Pan-Arap renkleri yine korunmuştur.

Resim 11: 2004 yılında önerilen Irak Bayrağı

Kaynak: <https://www.britannica.com/topic/flag-of-Iraq>

Ardından 2004 yılında Baas sonrası yeni Irak için yeni bir bayrak tasarlanması amacıyla yapılan yarışma, yeni bir tartışmaya zemin hazırlamış ve aynı zamanda banal milliyetçiliğin kriz anlarında nasıl ortaya çıktığının önemli bir örneğinin görülmesine neden olmuştur. Iraklı sanatçı Rifat Çadircı tarafından tasarlanan ve otuz aday arasından seçilen Resim 11'deki bayrak, geleneksel Pan-Arabist renklerin terk edilmesi, İsrail bayrağına benzetilmesi, yarışmanın adil olmadığına yönelik iddialar nedeniyle çok sert tepki görmüştür (Podeh, 2011, s. 419-420). Sanatçının mavi hilal ile bereketli hilal topraklarını, iki mavi şerit ile Dicle ve Fırat nehirlerini, sarı şerit ile ise Saddam döneminde zulüm göre Kürt azınlığı sembolize ettiğini ifade ettiği bayrak, hem Irak meclisinde hem de kamuoyunda oluşan yoğun tepki nedeniyle hiçbir zaman kullanılmamıştır (NTV Dünya, 2004). Bu yoğun tepkinin arkasında Pan-Arap renklerinin tarihsel, kültürel, ideolojik, dini bir anlam taşıması bulunmaktadır. Nitekim hiç kullanılmayan Resim 11'deki bayrağın ardından ortaya çıkan bayrak tasarımları ve kullanılan renkler aslında Araplar arasındaki tarihsel, kültürel, ideolojik ve dini sembolizmin önemine yeniden işaret etmiştir.

Resim 12: Irak Bayrağı (2008-...)

Kaynak: <https://www.britannica.com/topic/flag-of-Iraq>

28 Haziran 2004'te ABD askerilerinin Irak Geçici Hükümeti'ne yönetimi devrettiği törende Resim 10'daki bayrak gönlere çekilmiş ancak bu duruma Saddam ve Baas mirasını temsil ettiği gerekçesiyle Irak Kürtleri tepki göstermiştir. En nihayetinde Irak Parlamentosu tarafından 2008 yılında alınan kararla ise Baas'ın ideolojik ilkelerini belirleyen üç yeşil yıldızın bayraktan çıkarılması konusunda uzlaşılması, Pan-Arabist renklerin kullanılmaya devam edildiği Resim 12'deki bayrağın kullanılmaya başlaması ile sonuçlanmıştır. Bu karar Irak'taki Arap çoğunluğun Pan-Arabist ve İslami vurgulardan ayrılmadan Baas rejiminin izlerinden kurtarılmış bir bayrak inşa etme arzusunun bir sonucu olmuştur.

4.4. Mısır Bayrağı

Birleşik Krallık'tan 1922 yılında tek taraflı bağımsızlığını ilan eden Mısır'ın ilk kullandığı bayrak, ülke topraklarında yaşayan dinsel çeşitliği yansıtan bir bayrak olmuştur. Mısır'ın ilk hükümdarı Kral Fuad Birleşik Krallık'tan elde edilen bağımsızlığın etkisiyle tüm Mısır'da yaşayan tüm Müslüman, Arap ve Yahudileri temsil eden bir bayrak ilan etmiştir.

Resim 13: Mısır Krallığı (1922-1953)

Kaynak: <https://www.crwflags.com/fotw/flags/eg-k-rk.html>

Bir görüşe göre Resim 13'teki bayrakta yer alan yeşil zemin ile hem İslam hem de Mısır topraklarında güçlü bir yönetim kuran Fatimiler, beyaz ay içerisinde yer alan üç yıldız ile ise İslam'ın koruyuculuğunda kardeşçe yaşayan Müslümanlar, Hıristiyanlar ve Yahudiler temsil edilmiştir (Podeh, 2011, s. 435). Bir diğer görüşe göre ise üç yıldız ile Mısır Krallığı'nın hakim olduğu Mısır, Sudan ve Nübye toprakları, yeşil renk ise bu topraklara hakim olan İslam ve bu topraklar boyunca uzanan Nil Vadisi'nin bereketi temsil edilmiştir (Smith, 1975, s. 153-155).

Resim 14: Mısır Bayrağı (1952-1958)

Kaynak: <https://www.crwflags.com/fotw/flags/eg-1952.html>

Mısır'ın monarşiyle yönetilmesine ve Mısır topraklarındaki fiili İngiliz egemenliğine tamamıyla son verme amacıyla gerçekleşen 1952 tarihli Mısır Devrimi, Mısır bayrağının tasarımını da önemli ölçüde değiştirmiştir. Pan-Arabist idealleri benimseyen Hür Subaylar Hareketi'nin devrimin gerçekleşmesinde oynadığı başat rol, devrimin ardından dalgalanan yeni Mısır bayrağının tasarımını doğrudan etkilemiştir. Resim 14'te görülebileceği üzere Pan-Arabizm ile simgeleşen dört rengin yanı sıra krallığın mirası olarak ay ve yıldızlar da kullanılmış, ayrıca büyük Mısır tarihine ve gücüne vurgu yapmak için sarı renkte Selahaddin Eyyubi Kartalı orta bölümde konumlandırılmıştır. Böylece Mısır bayrağında Pan-Arabist ideallere bağlılık ile Mısır'ın özgün kültürel ve toplumsal tarihi bir araya getirilmeye çalışılmıştır.

Resim 15: Mısır Bayrağı (1972-1984)

Kaynak: <https://www.crwflags.com/fotw/flags/eg-1972.html>

1958-1972 yılları arasında bugün Suriye devleti tarafından kullanılan Birleşik Arap Cumhuriyeti bayrağını kullanan Mısır devleti, 1972 yılında birliğin son bulmasının ardından Pan-Arabist renklerin varlığını koruduğu Resim 15'teki bayrağı kullanmıştır. Bu bayrakta öncekinden farklı olarak yeşil renk kullanılmamıştır. Bir görüşe göre bunun nedeni Mısır'ın özgürlüğü için uzun yıllardır mücadele verenlerin yeşil rengin temsil ettiği Fatımiler gibi Şii değil Sünni olmasıydı (Lemus, 2022). Bayrakta yeşil renk yerine Arap birliğini ve Hz. Muhammed'in kabilesini simgeleyen Kureyş şahini kullanılmış ve altında Arapça "Arap Cumhuriyetleri Birliği" ifadesi yer almıştır. Libya lideri Muammer Kaddafi'nin 1971 yılında dile getirdiği Suriye, Irak ve Libya arasında bir Arap Cumhuriyetleri Federasyonu kurulması fikrini yansıtan söz konusu ifade, federasyon girişiminin 1977 yılında fiilen başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen Mısır bayrağında 1984 yılına kadar yer almaya devam etmiştir.

Resim 16: Mısır Bayrağı (1984-...)

Kaynak: <https://www.crwflags.com/fotw/flags/eg.html>

1984 yılında dönemin devlet başkanı Hüsnü Mübarek'in önerisi ile Resim 16'daki bayrak bugün hala kullanılmakta olan resmi bayrak olmuştur. Mübarek'in Arap birliği fikrinden kopmamasını temsil eden bayrakta aynı zamanda Mısır tarihine ve gücüne vurgu yapmak için Selahaddin Eyyubi Kartalı altın sarısı renkte yeniden kullanılmıştır. Bu sembolizmle bayrağın siyah, kırmızı ve beyaz renklerinin Mısır'ın Arap ve İslam'ı kimliğini altın sarısı kartalın ise Eyyubi Devleti'nin gücünü ve farklı etnik ve dinsel gruplardan halkları yönetme becerisini simgelediği düşünülmüştür (Podeh, 2011, s. 436).

4.5. Libya Bayrağı

Arap devletleri arasında en yakın tarihli bayrak değişimi yaşayan Libya olmuştur. 20. yüzyılın ilk yarısını Osmanlı İmparatorluğu, İtalya, Birleşik Krallık ve Fransa kontrolünde geçiren Libya topraklarında ilk bağımsız devletin kurulması 1947 yılında İtalya'dan tek taraflı bağımsızlığı ilan edilmesinin ardından 1951 yılında Libya Krallığı'nın kurulması ile olmuştur. Libya'nın ilk ulusal bayrağı da krallığın kurulmasından sonra bağımsızlığın simgesi olarak kullanılmaya başlamıştır.

Resim 17: Libya Krallığı ve Cumhuriyeti (1951-1969 ve 2011-...)

Kaynak: <https://www.britannica.com/topic/flag-of-Libya>

Resim 17’de görülen ve Libya Krallığı’nın kurulmasından sonra kullanılmaya başlanan bayrak, Pan-Arabist renklerin kullanılmasıyla dikkat çekmesine rağmen renklerin kullanımı modern Arap devletlerinin bayraklarında olduğundan daha farklı tasarlanmıştır. Bununla birlikte bayrağın tasarımı ve sembolize ettiği unsurlar ile ilgili birbirleriyle iç içe geçmiş üç görüşün olduğunu söylemek mümkündür. Bunlardan ilkinе göre, kırmızı renk sömürgeci İtalya’ya karşı mücadele veren Libya halkının fedakarlığını, beyaz ay ve yıldızla siyah arka planlı orta şerit 1911’den itibaren sömürgeciliğe karşı mücadelenin altında örgütlendiği Sirinayka Emirliği bayrağını, yeşil ise Libya’nın gelecek nesil için umut, refah ve barışı temsil etmektedir (The Official Site of Prince Mohammed El Senussi, 2023). İkinci görüşe göre bayrak, bayraktaki kırmızı, siyah ve yeşil şeritler Libya’nın Trablus, Fizan ve Sirenayka topraklarının birleşmesini, ay ve yıldız ise Libya’nın İslami mirasını temsil etmektedir (Smith, 2023).

Üçüncü ve Libya Krallığı Bilgi ve Rehberlik Bakanlığı tarafından yayınlanan Libya Bayrağı ve Ulusal Marşı adlı İngilizce kitapçıkta yer alan resmi görüşe göre ise Resim 17’de yer alan bayrağın sembolizmi şu şekilde açıklanmıştır;

“Gökyüzünde dalgalanan renkli bayrağımız, pek çok kahramanlık ve ihtişamlı olayla ilişkilendirdiğimiz bir gurur kaynağıdır. İyi bilinen bir Arap şiirinde olduğu gibi eylemlerimiz beyaz, savaşlarımız siyah, tarlalarımız yeşil ve kılıçlarımız kırmızıdır... Bayrağımızdaki hilal Hicri takvime göre kameri ayın başlangıcı simgelemekte ve peygamberimiz Muhammed’in İslam’ı yaymak için yurdundan (Mekke’den) hicret etmesini aklımıza getirmektedir. Yıldız ise bizim gülümseyen ümidimizi, amacın güzelliğini, yurdumuzda Allah’a olan inancımızın ışığını, yolumuzu aydınlatan ve karanlığa son veren izzet ve şerefi temsil eder.” (Kingdom of Libya, 1951, s. 1-2).

Son konusu bilgi kitapçığında Libya Krallığı bayrağının renkleri Pan-Arabist bir saikle Safiyyüddin El-Hilli’nin şiiri ile ilişkilendirilmiş ve kullanılan hilal ve ay sembollerinin Libya’nın hem Arap hem de İslami kimliğini simgelediği ifade edilmiştir.

Resim 18: Libya Arab Cumhuriyeti (1969-1972) **Resim 19:** Arap Cumhuriyetleri Birliği (1972-1977)

Kaynak: <https://www.britannica.com/topic/flag-of-Libya>

1969 yılında Muammer Kaddafi liderliğindeki Hür Subaylar Hareketi tarafından gerçekleştirilen askeri darbenin ardından Libya’da siyasal ideoloji gibi bayrak tasarımı değişmiştir. 1969 yılında Libya Krallığı’na son verilmesinden 1977 yılında Libya Sosyalist

Halk Cemahiriyesi devleti kurulana kadar geçen sürede Libya'da 2 farklı bayrak kullanılmıştır. Darbenin lideri Muammer Kaddafi'nin Mısır lideri Cemal Abdünnâsır'ın Arapların sosyalist birliği fikrinden etkilenmiş olması, Resim 18 ve Resim 19'da görselleri olan bayrakların ikisinde de Pan-Arabist renklerin tercih edilmesine neden olmuştur.

Resim 20: Libya Sosyalist Halk Cemahiriyesi (1977-2011)

Kaynak: <https://www.britannica.com/topic/flag-of-Libya>

Kaddafi'nin Libya'da tek başına kontrolü ele alması ve 1977 yılında Libya Sosyalist Halk Cemahiriyesi'ni ilan etmesinin ardından Resim 20'deki tek renkten oluşan bayrak kullanılmaya başlamıştır. Tek renkten oluşması nedeniyle o güne kadar dünya üzerindeki tek örneği olan bayrak, yeşil rengi ile Kaddafi'nin Yeşil Kitabı'nda özetlediği Yeşil Devrim fikrini ve İslam'ı temsil etmiştir (Smith, 2023). İslami sosyalizm, Arap milliyetçiliği, Afrika milliyetçiliği ve kısmen de doğrudan demokrasiyi harmanlayan Kaddafi, üçüncü dünya ülkeleri için Marksizm-Leninizm ve kapitalizme alternatif Üçüncü Enternasyonal Teori adıyla bilinen bir teori ortaya koymuştur (Gaddafi, 2016). 1975 yılında yayımlanan Yeşil Kitabı'nda Libya'nın yönetimi için ele aldığı düşüncelerinin üçüncü dünya devletleri için bir referans olması gerektiğine inanan Kaddafi, hem Yeşil Kitabı'ndaki oluşturduğu politik felsefeye hem de İslam'a atfen 1977 yılında Libya bayrağını değiştirmiştir. Libya İç Savaşı'na kadar resmi bayrak olarak kullanılan yeşil renkli bayrak, Ağustos 2011'de Kaddafi rejiminin düşmesinin hemen ardından yürürlükten kaldırılmış ve 1951 yılında kabul edilen Libya Krallığı bayrağına geri dönmüştür. Yeniden Pan-Arabist renklere dönüşün de simgesi olan bayrağın Libya halkının tarihine, bağımsızlık mücadelesine, İslami ve Arap köklerine bağlılığını ve Kaddafi despotizminden kurtuluşu simgelediği ifade edilmiştir (Smith, 2023). Öte yandan söz konusu bayrağa dönüşü, banal milliyetçiliğin siyasal alanı dizayn etmede ne derece önemli rol oynadığının örneği olarak değerlendirmek mümkündür.

5. Sonuç

Renklerin siyasal alandaki kullanımının en önemli örneğini bayraklar oluşturmaktadır. Devletlerin ve toplumsal hareketlerin bayrak kullanımında tercih ettiği renkler, tarihsel, ideolojik, siyasal, dinsel, etnik ve toplumsal unsurların biri veya birkaçını sembolize etmektedir. Bu sembolizasyon kimi zaman açıkça ifade edilse de kimi zaman özgürlük, mücadele, bağımsızlık, kurtuluş, barış, parlak gelecek gibi soyut kavramların arkasında gizlenmektedir. Dolayısıyla hiçbir devletin veya toplumsal hareketin bayrağı rastgele yapılan bir seçimin sonucu olarak veya sadece barış, kardeşlik, huzur gibi soyut kavramlara odaklanarak ortaya çıkmış değildir. Bayraklarda kullanılan renklerin bilinçli bir tercihin ürünü olması ve hem soyut hem de özgün tarihsel, siyasal ve toplumsal gerçekliği içeren bir anlam taşıması, bayrağın millet olma ve milli kimlik bilincini pekiştirme amacını yansıtan bir olgudur. Çünkü bayraklar, tıpkı milli marşlar ve törenler gibi rutin hayat içerisinde milliyetçiliğin sürekli olarak yeniden üretilmesinin önemli enstrümanlarından biridir.

Modern Arap devletlerinin bayrakları, 20. yüzyıl boyunca sık sık değişim göstermiştir. Bu değişim devrim, sömürgeciden kurtulma, bağımsızlık, darbeler, siyasal birleşme gibi siyasal değişimler nedeniyle gerçekleşmiştir. Özellikle Arap yarımadası

açısından baktığımızda gerçekleşen her toplumsal veya siyasi değişim bir bayrak değişimini beraberinde getirmiştir. 20. yüzyıl boyunca Arap devletleri için teritoryal ve yönetsel belirsizliğin bir sonucu olarak bayrak değişimi bir rutin haline gelse de bayraklarda yer alan siyah, kırmızı, yeşil ve beyaz renkler büyük çoğunlukla varlıklarını korumuştur. Bu nedenle özellikle Arap yarımadasındaki Araplar için bayrağı oluşturan renkler bir prototip olarak devam etmiştir.

Daha önce de ifade edildiği gibi günümüzde Arap Birliği üyesi 22 devletten 15'i siyah, kırmızı, yeşil ve beyaz renklerinden en az üçünü bayraklarında sembol olarak kullanmaktadır. Devletlerin resmi sitelerinde bu renklerin sembolize ettiği şeyler özgürlük, şehit kanı, bağımsızlık, mücadele gibi idealize edilmiş soyut kavramlarla açıklansa da asıl olan bu renklerin ortak tarihsel, siyasi ve kültürel köklere işaret ettiği. Bu ortak kökler, Hz. Muhammed, dört halife dönemi, Abbasiler, Emeviler ve Fatimileri ortaklaştıran unsurlar olan İslam ve Araplıktır. Bu nedendir ki tarihinde bu ortak unsurların yanı sıra Fenike veya Hıristiyanlık gibi başka unsurlarda bulunan Lübnan'ın bayrağı Pan-Arabist bayrak tasarımının dışındadır. Yine bu nedendir ki Suudi Arabistan kendini Arap dünyasının ayrı bir yerinde konumlandığı, Pan-Arabizme mesafeli yaklaştığı ve Fatimileri Şii oldukları için Arap tarihinin bir parçası olarak görmediği için bayrağındaki renkleri sadece İslami inanç ile açıklamaktadır.

Arap yarımadası için 20. yüzyıl boyunca siyasi gelişmeleri ve toplumsal hareketleri etkileyen en önemli ideoloji olan Pan-Arabizm, Arap devletleri arasında bir birliklilik oluşturmayı başaramamış olsa da günümüzde banal milliyetçiliğin sürekli olarak yeniden üretilmesinde ve bununla bağlantılı olarak Araplar arasında kimlik bilincinin canlı tutulmasında önemli rol oynamaktadır. Bunun en yakın tarihli ve en önemli örnekleri Irak ve Libya'da yaşanmıştır. Irak'ta Saddam rejimi sonrası yeni Irak bayrağının nasıl olacağı tartışmalarında Irak'ın tarihini ve kimliğini yansıtmadığı gerekçesiyle Resim 11'deki bayrağa sert tepkiler gösterilmiş ve ardından Pan-Arabist renklerin olduğu bayrak kullanılmaya başlanmıştır. Libya'da ise Kaddafi rejiminin devrilmesinin ardından ülkenin özgürlük ve bağımsızlık mücadelesini yansıttığı gerekçesiyle Libya Krallığı bayrağına geri dönmüştür. Bu ve benzeri örnekler, Arap coğrafyasında ulus-üstü sembollerin hala önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bu nedenle Pan-Arabizm bir ideoloji olarak Arap coğrafyasında geri planda kalmış gibi gözükse de sembolik ve düşünsel dünyada hala önemli bir yer kaplamaktadır. Bunun temel nedeni bayrağın ve üzerindeki renklerin birkaç ortaklaştırıcı kimliği aynı anda taşıyabilen ve milliyetçiliği rutin hayatın bir parçası haline getiren bir sembol olmasıdır. Araplar için bu ortaklaştırıcı kimlikler, Araplık ve İslam'dır.

Kaynakça

- Ajami, F. (1978). The end of pan-Arabism. *Foreign Affairs*, 57(2), 355-73.
- Al-Gaddafi, M. (2016). *Green book*. CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Al-Musawi, M. (2006). *Reading Iraq: Culture and power in conflict*. I.B. Tauris.
- Anderson, B. (2004). *Hayali cemaatler: Milliyetçiliğin kökenleri ve yayılması* (İ. Savaşır, Çev.). Metis Yayınları. (Orijinal çalışma 1983'te yayımlandı).
- Awan, M. A. (2017). Gamal Abdel Nasser's Pan-Arabism and formation of the United Arab Republic: An appraisal. *Journal of Research Society of Pakistan*, 54(1), 107-128.
- Baram, A. (1991). *Culture, history and ideology in the formation of Ba'hist Iraq: 1968-1989*. Macmillan Press.
- Becker, J. C., Enders-Comberg, A., Wagner, U., Christ, O., & Butz, D. A. (2012). Beware of national symbols: How flags can threaten intergroup relations. *Social Psychology*, 43(1), 3-6.
- Becker, J.C., Butz, D. A., Sibley, C. G., Barlow, F. K., Biticola, L. M., Christ, O., Khan, S. S., Leong, C. H., Pehrson, S., Srinivasan, N., Sulz, A., Tausch, N., Urbanska, K. & Wright, S. C. (2017). What do national flags stand for? An exploration of associations across 11 countries. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 48(3) 335-352.

- Billig, M. (2002). *Banal milliyetçilik*. (C. Şişkolar, Çev.). Gelenek Yayıncılık. (Orijinal çalışma 1995'te yayımlandı).
- Blundy, D. & Lycett, A. (1987). *Qaddafi and the Libyan revolution*. Little, Brown Press.
- Bostancı, M. (2014). Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Hicaz'da hâkimiyet mücadelesi. *Akademik Bakış*, 7(14), 117-136.
- Butz, D. A. (2009). National symbols as agents of psychological and social change. *Political Psychology*, 30(5), 779-804.
- Butz, D. A., Plant, E. A., & Doerr, C. E. (2007). Liberty and justice for all? Implications of exposure to the U.S. flag for intergroup relations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 33(3), 396-408.
- Crwflags. (2023). Egypt. <https://www.crwflags.com/fotw/flags/eg.html>.
- Crwflags. (2023). Kingdom of Hejaz. <https://www.crwflags.com/fotw/flags/xo-hejaz.html>.
- Crwflags. (2023). Proposed flags (Palestine). <https://www.crwflags.com/fotw/flags/ps!.html>.
- Crwflags. (2023). Republic of Egypt (1952-1958). <https://www.crwflags.com/fotw/flags/eg-1952.html>.
- Crwflags. (2023). Republic of Egypt (1972-1984). <https://www.crwflags.com/fotw/flags/eg-1972.html>.
- Crwflags. (2023). Kingdom of Egypt (1922-1952): Rank flags. <https://www.crwflags.com/fotw/flags/eg-k-rk.html>.
- Crwflags. (2023). Palestine. <https://www.crwflags.com/fotw/flags/ps.html>.
- Crwflags. (2023). Republic of Iraq: 1959-1963. https://www.crwflags.com/fotw/flags/iq_1959.html.
- Devlin, J. F. (1991). The Baath Party: Rise and metamorphosis. *The American Historical Review*, 96(5), 1396-1407.
- Encyclopædia Britannica. (2023). Flag of Iraq. <https://www.britannica.com/topic/flag-of-Iraq>.
- Encyclopædia Britannica. (2023). Flag of Libya. <https://www.britannica.com/topic/flag-of-Libya>.
- Eriksen, T. H., & Jenkins, R. (2007). *Flag, nation and symbolism in Europe and America*. Routledge.
- Firth, R. (1973). *Symbols: Public and private*. George Allen & Unwin.
- Fromkin, D. (1989). *A peace to end all peace: The fall of the Ottoman Empire and the creation of the modern Middle East*. Avon Books.
- George, Alan (2003). *Syria: Neither bread nor freedom*. Zed Books.
- Hassin, R. R., Ferguson, M. J., Shidlovski, D., & Gross, T. (2007). Subliminal exposure to national flags affects political thought and behavior. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 104(50), 19757-19761.
- Heywood, A. (2013). *Politics* (4th ed.). Palgrave Macmillan.
- Hitman, G. & Naor D. (2024). Rethinking pan-Arabism: an analysis of the challenges of a utopian ideology. *Journal of Political Ideologies*, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13569317.2024.2339356#abstract>.
- Hobsbawm, E. J. (1995). *1780'den günümüze milletler ve milliyetçilik: Program, mit, gerçeklik*. (O. Akınhay, Çev.). Ayrıntı Yayınları. (Orijinal çalışma 1990'da yayımlandı).
- John, R. B. S. (1983). The ideology of Muammar al-Qadhdhafi: Theory and practice. *International Journal of Middle East Studies*, 15(4), 471-490.
- Kedourie, E. (1976). *In the Anglo-Arab labyrinth: The McMahon-Husayn correspondence and its interpretations, 1914-1939*. Cambridge University Press.
- Kemmelmeier, M., & Winter, D. G. (2008). Sowing patriotism, but reaping nationalism? Consequences of exposure to the American flag. *Political Psychology*, 29, 859-879.
- Kingdom of Libya. (1975). The Libya flag and the national anthem. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/ae/Libyan_Flag_Construction_Ministry_of_Information_and_Guidance_1951.jpg.
- Lemus, A. (2022). The flag of Libya: History, meaning, and symbolism. <https://a-z-animals.com/blog/the-flag-of-libya-history-meaning-and-symbolism/>.
- Marshall, T. (2017). *A flag worth dying for: The power and politics of national symbols*. Simon & Schuster.
- Moussa, M. H. (2023). Muammar Gaddafi: From pan-Arabism to pan-Africanism. <https://www.akem.org.tr/post/muammar-gaddafi-from-pan-arabism-to-pan-africanism>.
- Muth, S. D. (2011). Towards a new pan-Arabism. *The Middle East*, 442, 22-24.

- NTV Dünya. (2004). Yeni Irak bayrağı tartışma yarattı. <http://arsiv.ntv.com.tr/news/267597.asp>.
- Ortner, S. B. (1973). On key symbols. *American Anthropologist*, 75(5), 1338-1346.
- Ploeckelman, E. (2021). The meaning and history behind the pan-Arab colors. <https://www.arabamerica.com/the-meaning-and-history-behind-the-pan-arab-colors/>.
- Podeh, E. (1994). In the service of power: The ideological struggle in the Arab world during the Gulf Crisis. *Conflict Quarterly*, 14(4), 7-25.
- Podeh, E. (2003). To unite or not to unite – that is not the question: The 1963 tripartite unity talks reassessed. *Middle Eastern Studies*, 39(1), 150–185.
- Podeh, E. (2011). The symbolism of the Arab Flag in modern Arab states: Between commonality and uniqueness. *Nations and Nationalism*, 17(2), 419–442.
- Sawani, Y. M. (2012). The ‘end of pan-Arabism’ revisited. *Contemporary Arab Affairs*, 5(3), 382-397.
- Sergie, L. (2003). *Recollecting history: Songs, flags and a Syrian square* [Unpublished master’s thesis]. Massachusetts Institute of Technology.
- Sibley, C. G., & Liu, J. H. (2007). New Zealand = bicultural? Implicit and explicit associations between ethnicity and nationhood in the New Zealand context. *European Journal of Social Psychology*, 37(6), 1222-1243.
- Smith, A. D. (2013). *Milliyetçilik: Kuram, ideoloji, tarih* (Ü. H. Yolsal, Çev.). Atıf Yayınları. (Orijinal çalışma 1998'de yayımlandı).
- Smith, A. D. (2017). *Milli kimlik* (B. S. Şener, Çev.). İletişim Yayınları. (Orijinal çalışma 1991'de yayımlandı).
- Smith, W. (1975). *Flags through the ages and across the world*. McGraw-Hill.
- Smith, W. (2023). Flag of Libya. *Encyclopædia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/flag-of-Libya>.
- The Official Site of Prince Mohammed El Senussi. (2023). Flag. <https://mohammedelsenussi.org/history/flag-and-crown/>.
- Qatar Foundation International. (2018). Flags of the Arab world. https://resources.qfi.org/sites/default/files/2021-11/Qfi_Flag_Infographic2-WEB-6.pdf.
- Wikipedia contributors. (2023). Flag of the United Arab Republic (1958–1971) [Image]. Wikipedia. [https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Flag_of_the_United_Arab_Republic_\(1958%E2%80%931971\).svg](https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Flag_of_the_United_Arab_Republic_(1958%E2%80%931971).svg).
- Wikipedia contributors. (2023). Flag of Iraq (1924–1959) [Image]. Wikipedia. [https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Flag_of_Iraq_\(1924%E2%80%931959\).svg](https://tr.wikipedia.org/wiki/Dosya:Flag_of_Iraq_(1924%E2%80%931959).svg).

Çıkar Çatışması: Yoktur.

Finansal Destek: Yoktur.

Etik Onay: Yoktur.

Yazar Katkısı: Özkan GÖKCAN (%100)

Conflict of Interest: None.

Funding: None.

Ethical Approval: None.

Author Contributions: Özkan GÖKCAN (100%)
